

GEOGRAFIK NOMLARNI SAQLASH VA STANDARTLASHTIRISHNING DOLZARB MASALALARI

D.H. Qozoqboyeva

Guliston davlat universiteti "Ekologiya va Geografiya" kafedrası 3-bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21550435>

Annotatsiya. Ushbu maqolada geografik nomlarning tarixiy, madaniy va ilmiy ahamiyati, ularni saqlash hamda standartlashtirishning dolzarb masalalari tahlil qilinadi. Geografik nomlar milliy merosning ajralmas qismi bo'lib, hududlarning tabiiy-geografik, tarixiy va etnomadaniy xususiyatlarini aks ettiradi. Maqolada O'zbekistonda geografik nomlarni standartlashtirish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari yoritilgan. Shuningdek, xalqaro tajriba asosida geografik nomlarni yagona me'yor asosida qo'llashning ilmiy va amaliy ahamiyati ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: geografik nomlar, toponimika, standartlashtirish, milliy meros, geografik obyektlar, kartografiya, GIS, toponimik tadqiqotlar, geografik axborot, O'zbekiston.

Geografik nomlar (toponimlar) har bir xalqning tarixiy xotirasi, madaniy merosi va milliy o'zligini aks ettiruvchi muhim boyliklardan biri hisoblanadi. Ular nafaqat muayyan hududni nomlash vazifasini bajaradi, balki xalqning ko'p asrlik tarixi, urf-odatlar, tabiiy muhiti, xo'jalik faoliyati hamda til xususiyatlari haqida ham qimmatli ma'lumotlarni o'zida mujassam etadi. Shu sababli geografik nomlarni ilmiy asosda o'rganish, ularni saqlash va yagona me'yor asosida qo'llash bugungi kunda dolzarb ilmiy va amaliy masalalardan biri hisoblanadi. Globallashuv, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va raqamli xaritalarning keng qo'llanilishi geografik nomlarni standartlashtirish zaruratini yanada kuchaytirmoqda. Turli manbalarda bir xil geografik obyekt nomining har xil yozilishi ilmiy tadqiqotlar, kartografiya, davlat kadastri, logistika, navigatsiya va elektron axborot tizimlarida ayrim muammolarni yuzaga keltirishi mumkin. Shu bois geografik nomlarni yagona me'yor asosida belgilash va ulardan to'g'ri foydalanish davlat boshqaruvi hamda ilmiy faoliyatning muhim yo'nalishlaridan biri sanaladi.

O'zbekistonda mustaqillik yillarida tarixiy geografik nomlarni tiklash, milliy qadriyatlarni asrash va geografik obyektlarning rasmiy nomlarini tartibga solish borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi. Biroq ayrim hududlarda tarixiy nomlarning noto'g'ri yozilishi, bir obyektning bir necha xil nom bilan atalishi yoki xorijiy manbalarda turlicha transliteratsiya qilinishi kabi muammolar hanuz uchrab turibdi. Bu esa geografik nomlarni ilmiy asosda standartlashtirish va ularni xalqaro me'yorlarga mos ravishda qo'llash zarurligini ko'rsatadi. Mazkur maqolaning maqsadi geografik nomlarni saqlash va standartlashtirishning ilmiy hamda amaliy ahamiyatini tahlil qilish, O'zbekistonda bu yo'nalishda mavjud muammolarni yoritish va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot davomida geografik nomlarning milliy merosni asrashdagi o'rni, ularni standartlashtirish tamoyillari hamda xalqaro tajribaning ahamiyati tahlil qilinadi.

Toponimlar xalqning tarixiy xotirasini saqlab qolishda muhim o'rin tutadi. Ko'plab geografik nomlar qadimgi qabila va elatlar, mashhur tarixiy shaxslar, tabiiy xususiyatlar yoki

hududning xo'jalik faoliyati bilan bog'liq holda shakllangan. Shu sababli ular tarixiy manba sifatida ham katta ilmiy qiymatga ega. Masalan, Sirdaryo, Amudaryo, Qizilqum, Nurota, Chimyon kabi nomlar nafaqat geografik obyektlarni bildiradi, balki ularning tabiiy va tarixiy xususiyatlari haqida ham muhim ma'lumot beradi.

Geografik nomlarning ilmiy ahamiyati ularning turli fanlar uchun muhim ma'lumot manbai ekanligi bilan belgilanadi. Geograflar hududlarning tabiiy va iqtisodiy rivojlanishini o'rganishda, tarixchilar qadimgi aholi manzilgohlari va migratsiya jarayonlarini aniqlashda, tilshunoslar esa so'zlarning kelib chiqishi va rivojlanishini tadqiq etishda toponimik ma'lumotlardan foydalanadilar. Kartografiya va geoinformatsion tizimlar (GIS)da esa geografik nomlarning to'g'ri va yagona shaklda qo'llanishi xaritalarning aniqligi hamda ishonchliligini ta'minlaydi.

Geografik nomlarni saqlash va standartlashtirish bugungi kunda nafaqat ilmiy, balki davlat boshqaruvi, kartografiya va axborot texnologiyalari sohalarining ham muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Globallashuv, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va xalqaro axborot almashinuvining kengayishi geografik nomlarni yagona me'yor asosida qo'llash zaruratini yanada kuchaytirmoqda. Geografik nomlarning turli manbalarda har xil shaklda yozilishi yoki tarixiy nomlarning o'rniga norasmiy nomlarning qo'llanishi ilmiy tadqiqotlar va amaliy faoliyatda qator muammolarni yuzaga keltirmoqda. Bugungi kunda O'zbekistonda uchraydigan asosiy muammolardan biri — ayrim geografik obyekt nomlarining turli hujjatlar, xaritalar va elektron axborot tizimlarida bir xil yozilmasligidir. Bunday holatlar lotin va kirill alifbosidagi tafovutlar, transliteratsiya qoidalariga to'liq amal qilinmasligi yoki eski va yangi nomlarning bir vaqtda qo'llanishi natijasida yuzaga keladi. Natijada rasmiy hujjatlar, kadastr ma'lumotlari, elektron xaritalar va navigatsiya tizimlarida chalkashliklar paydo bo'ladi. Yana bir muhim muammo — tarixiy geografik nomlarning asta-sekin iste'moldan chiqib borishidir. Ayrim qadimiy qishloq, mahalla, buloq, soy va tepalik nomlari yosh avlod tomonidan kam qo'llanilayotgani sababli unutilib bormoqda. Bu esa xalqning tarixiy xotirasi va madaniy merosining yo'qolishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli tarixiy toponimlarni ilmiy jihatdan o'rganish, ularni hujjatlashtirish va davlat muhofazasiga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Geografik nomlarni saqlash va standartlashtirishda xalqaro hamkorlik ham alohida o'rin tutadi. BMT huzuridagi Geografik nomlar bo'yicha ekspertlar guruhi (UNGEGN) tomonidan ishlab chiqilgan tavsiyalar geografik nomlarni yozish, transliteratsiya qilish va standartlashtirish bo'yicha umumiy tamoyillarni belgilaydi. Mazkur tavsiyalardan foydalanish O'zbekiston geografik nomlarining xalqaro xaritalar va axborot tizimlarida to'g'ri aks ettirilishiga xizmat qiladi. Shunday qilib, geografik nomlarni saqlash va standartlashtirish mavjud muammolarni ilmiy yondashuv asosida hal etish, zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish hamda milliy va xalqaro me'yorlarga amal qilish orqali amalga oshirilishi zarur. Bu esa mamlakatning tarixiy-madaniy merosini asrash, geografik axborotlarning aniqligini ta'minlash va ilmiy tadqiqotlar sifatini oshirishga xizmat qiladi. Geografik nomlarni standartlashtirishda davlat organlari, ilmiy muassasalar va oliy ta'lim muassasalari hamkorligining ahamiyati katta. Toponimlarni ilmiy asosda o'rganish, ularning kelib chiqishi va ma'nosini aniqlash, rasmiy hujjatlar hamda xaritalarda yagona yozilish shaklini belgilash bu yo'nalishdagi asosiy vazifalardan hisoblanadi.

Ayniqsa, geodeziya, kartografiya va kadastr tizimlarida geografik nomlarning yagona standart asosida qo'llanilishi hududiy ma'lumotlarning aniqligi va ishonchliligini ta'minlaydi.

So'nggi yillarda raqamli xaritalar, geoinformatsion tizimlar (GIS) va elektron ma'lumotlar bazalarining rivojlanishi geografik nomlarni standartlashtirish jarayonini yangi bosqichga olib chiqdi. Ushbu texnologiyalar yordamida geografik obyektlarning nomlari, koordinatalari va boshqa tavsiflari yagona elektron bazada jamlanmoqda. Bu esa davlat boshqaruvi, yer resurslarini hisobga olish, transport, logistika, turizm va favqulodda vaziyatlar xizmatlari faoliyatini yanada samarali tashkil etishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, bu sohada ayrim muammolar ham saqlanib qolmoqda. Jumladan, ayrim tarixiy toponimlarning ilmiy tavsifi yetarli darajada o'rganilmagan, ba'zi geografik nomlar turli manbalarda turlicha yoziladi, ayrim elektron xaritalarda esa eskirgan yoki noto'g'ri nomlar uchrab turadi. Bu holatlar geografik axborotlarning aniqligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va standartlashtirish ishlarini yanada takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi takliflarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- . geografik nomlarning yagona milliy elektron reyestrini yaratish;
- . tarixiy toponimlarni ilmiy jihatdan chuqur o'rganish va ularni muhofaza qilish;
- . barcha rasmiy hujjatlar va xaritalarda yagona yozuv me'yoriga qat'iy rioya etish;
- . GIS texnologiyalaridan keng foydalanish va geografik ma'lumotlar bazalarini muntazam yangilab borish;
- . BMTning geografik nomlarni standartlashtirish bo'yicha tavsiyalarini milliy amaliyotga keng joriy etish.

Shunday qilib, geografik nomlarni saqlash va standartlashtirish O'zbekistonning tarixiy-madaniy merosini asrash, geografik axborotlarning aniqligini ta'minlash hamda xalqaro axborot almashinuvini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yo'nalishdagi ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish kelgusida geografik nomlar tizimini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Geografik nomlar xalqning tarixiy xotirasi, madaniy merosi va milliy o'zligini aks ettiruvchi muhim ma'naviy boylik hisoblanadi. Ular nafaqat geografik obyektlarni nomlash vositasi, balki hududlarning tabiiy, tarixiy va etnomadaniy xususiyatlarini o'zida mujassamlashtirgan qimmatli ilmiy manba hamdir. Shu sababli geografik nomlarni saqlash, ilmiy asosda o'rganish va standartlashtirish bugungi kunda dolzarb vazifalardan biri sanaladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, geografik nomlarning turli manbalarda har xil yozilishi, tarixiy toponimlarning unutilishi hamda transliteratsiya bilan bog'liq muammolar geografik axborotlarning aniqligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bunday muammolarni bartaraf etish uchun geografik nomlarni yagona me'yor asosida qo'llash, ularning elektron reyestrini yaratish, GIS texnologiyalaridan samarali foydalanish hamda xalqaro standartlarni milliy amaliyotga joriy etish muhim ahamiyatga ega.

O'zbekistonda geografik nomlarni standartlashtirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar milliy toponimik merosni asrash va geografik axborotlarning ishonchliligini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Kelgusida ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish, tarixiy toponimlarni chuqur o'rganish va zamonaviy raqamli texnologiyalarni qo'llash orqali bu sohadagi ishlar samaradorligini yanada oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hasanov H. Geografik nomlar siri. – Toshkent: O'zbekiston, 1985.
2. Hasanov H. O'rta Osiyo joy nomlari tarixidan. – Toshkent: Fan, 1965.
3. Nafasov T. O'zbekiston toponimlari izohli lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1988.
4. Nafasov T. Toponimika. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2006.
5. Begmatov E. O'zbek tili onomastikasi. – Toshkent: Fan, 2013.
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining geografik obyektlarga nom berish va ularning nomlarini o'zgartirishga oid amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlari.
7. United Nations Group of Experts on Geographical Names (UNGEGN). Manual for the National Standardization of Geographical Names. New York: United Nations.
8. United Nations Conference on the Standardization of Geographical Names. Resolutions Adopted by the United Nations Conferences on the Standardization of Geographical Names. New York: United Nations.